

El projecte Carmanyola: dues experiències de treball comunitari a la comarca de la Selva

The Lunch Box Project: two experiences of community work within the region of la Selva

Pep Culler Escribano¹ i Laura Valls Bufias²

Resum

El Síndic de Greuges contempla que “Els ajuts de menjador escolar fomenten l'accés de l'alumnat socialment menys afavorit al servei de menjador”;³ però què passa quan es redueix la dotació pressupostària en beques i les aportacions de les famílies no cobreixen el cost del menjador? És el moment que comunitat educativa i serveis municipals treballin conjuntament per cercar fórmules alternatives i innovadores. Així neix el projecte Carmanyola.

Paraules clau: Carmanyola, empoderament, menjador escolar, projecte treball comunitari, treball en xarxa.

Per citar l'article: CULLELL ESCRIBANO, Pep i VALLS BUFIAS, Laura. El projecte Carmanyola: dues experiències de treball comunitari a la comarca de La Selva. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, agost 2015, n. 205, pàgines 69-79. ISSN 0212-7210.

¹Educador Serveis Socials d'Atenció Primària de Riudarenes, Amer, Bonmatí i Osor. Àrea de Benestar Social de Consell Comarcal de la Selva. pcullell@selva.cat.

²Educadora Serveis Socials d'Atenció Primària de Maçanet. Àrea de Benestar Social de Consell Comarcal de la Selva. lavalls@selva.cat.

³L'informe del Síndic sobre malnutrició infantil a Catalunya (2013) tracta el tema de les beques de menjador com una de les principals mancances detectades en les actuacions de les administracions.

Abstract

Síndic de Greuges considers that “The existence of subsidised school meals promotes the access of socially disadvantaged pupils to the school canteen”.⁴ However, what happens when subsidised meals are cut back and families cannot afford to cover its cost? Now it is time for educational communities and City Council services to work together in order to search for alternative and innovative formulas. It is in this context that Projecte Carmanyola (Lunch box Project) arises.

Key words: Lunch box, empowerment, school canteen, community work project, networking.

Introducció

Per a Vallés Herrero (2009), “Les funcions de l’educador/a social a serveis socials d’atenció primària es divideixen en tres àmbits d’intervenció: a) treball personal (individual i familiar), b) treball social comunitari i c) treball en equip i tasques institucionals”. Les dues experiències de projecte Carmanyola a la comarca de la Selva, a l’escola Josep Boada de Riudarenes i a l’escola Sant Jordi de Maçanet de la Selva, queden adscrites dins l’àmbit de treball comunitari. Que els serveis socials siguin comunitaris significa que el subjecte receptor és la comunitat –no cada usuari de manera individual– i que s’ha de comptar i implicar la tota la comunitat en la planificació, execució i avaluació dels processos, iniciatives i projectes d’intervenció socio-educativa.

El Carmanyola consisteix que els alumnes puguin portar la seva carmanyola amb el dinar preparat a casa per les famílies, i

se’ls habiliti un espai amb electrodomèstics per escalfar i refrigerar (microones i nevera) adients per dinar, amb la supervisió de monitores i mares voluntàries.

Contextualització

Riudarenes és una població d’uns 2.000 habitants amb una superfície de 47,6 km quadrats. Té una gran urbanització, Can Fornaca, situada a 14 km del nucli urbà, on està ubicada l’escola. És una urbanització molt extensa que es va començar a edificar a la dècada dels 70, inicialment de manera majoritària com a cases de segona residència o d’estiu, i amb el pas del temps ha anat poblant-se de manera permanent amb els primers propietaris o amb els seus fills, que, per diversos motius, s’hi ha acabat traslladant des de municipis de la perifèria de Barcelona (Badalona i Santa Coloma de Gramenet, principalment). Actualment la urbanització gaudeix d’enllumenat públic, xarxa de clavegueram,

⁴ Síndic de Greuges report about infant malnutrition in Catalunya (2013) deals with the issue of subsidised school meals and considers it as one of the main lacks detected in the actions of the City Councils services.

asfalt a tots els carrers (més de 5 km) i servei de recollida d'escombraries. No hi ha serveis públics ni de transport col·lectiu. Els serveis públics (jutjat de pau, centre de salut, recaptació, llar d'infants, escola, casal d'avis, poliesportiu, piscina...) estan ubicats al municipi.

Maçanet de la Selva és un municipi amb 7.148 persones empadronades i 45,21 km quadrats d'extensió. Té tres macroubanitzacions, una de les quals la segona més gran d'Europa, Residencial Park (a 4-5 km del nucli), Mont Barbat (a 8-9 km) i Mas Altaba (a 4-5 km). Els grups familiars residents en aquestes urbanitzacions procedeixen majoritàriament de la província de Barcelona i presenten problemàtica econòmica. En alguna d'aquestes urbanitzacions hi trobem espais municipals de lleure i/o esportius (piscina, casal d'avis, poliesportiu...), però els serveis públics culturals, administratius i de salut (escoles, institut, centre cívic, ajuntament...) són al poble. La xarxa de transports entre el municipi i les urbanitzacions és molt escassa, amb una sola ruta que connecta les tres urbanitzacions amb el municipi, amb un bus a primera hora del dia i un altre de tornada a la tarda.

Problemàtica detectada

A l'inici del curs 2010-2011, a les comissions d'atenció a la diversitat (CAD) es comencen a detectar, tant a l'escola Josep Boada de Riudarenes com a l'escola Sant Jordi de Maçanet, casos d'absentisme en la franja horària de tardes de nens i nenes que viuen en urbanitzacions. Aquest problema afectava un percentatge d'alumnat que, alhora, procedia de nuclis en si-

tuació d'exclusió social, amb una situació socioeconòmica estructural desafavorida i que presentaven més mancances o endarreriments als seus currículums escolars individuals. La totalitat d'aquests alumnes amb problemàtica d'absentisme no podia costejar-se el preu del servei del menjador (uns 6€/dia/nen), no gaudia de beca de menjador o bé, si en gaudia, no podia assumir la part no becada o bé tenia deutes amb el gestor del menjador escolar. Aquestes famílies optaven per recollir els seus fills al migdia i portar-los a dinar a casa, però no els tornaven a portar per a les hores lectives de la tarda donada la llunyania del domicili amb el centre escolar i la manca de transport escolar i interurbà al migdia.

A Calero i Choi (2010) llegim: "Les beques de menjador es van dissenyar per cobrir múltiples necessitats, amb l'objectiu final de garantir la igualtat d'oportunitats educatives durant un període en el qual Catalunya ha experimentat una ràpida transformació econòmica i social que ha modificat les necessitats a cobrir. Les beques educatives, en les seves diverses modalitats, pretenen reduir les desigualtats educatives motivades per factors socials, prioritant l'atenció a la població socialment i econòmicament desafavorida i creant estructures de suport de l'alumnat en risc d'exclusió". Però si les beques no arriben a tothom ni amb la intensitat que es necessita, les desigualtats educatives entre infants augmenten considerablement.

Anàlisi de necessitats

L'educador/a social constata que l'absentisme exposat a les CAD es produeix en famílies ateses de manera regular pels

serveis socials municipals i que aquests grups familiars comparteixen característiques comunes:

- Atur de llarga durada dels progenitors
- Disminució dràstica i continuada dels ingressos econòmics de la unitat familiar
- Treballs esporàdics en l'economia submergida
- Dificultats o impossibilitat per seguir pagant la hipoteca/lloguer
- Dificultats per assumir el pagament dels subministraments bàsics
- Formació escolar dels progenitors escassa
- Poca valoració o reconeixement de la tasca de l'escola
- Capacitats parentals deficientes
- Participació dels menors en activitats de lleure escassa o nul·la

Cerca de solucions (amb què i amb qui comptem)

Es fa necessari cercar solucions imaginatives i innovadores a un problema compartit per un nombre cada vegada més elevat de famílies i que afecta un dret fonamental dels menors, l'escolarització. Aquí s'inicia el treball en xarxa entre serveis, entès per Ubieto (2007) com "El treball de col·laboració que dos o més professionals estableixen partint de l'atenció d'un cas comú", fonamental per l'èxit del Carmanyola.

- **Es fa necessari cercar solucions imaginatives i innovadores a un problema compartit per un nombre cada vegada més elevat de famílies i que afecta un dret fonamental dels menors, l'escolarització.**

L'administració pública, prestatària de la gestió del servei de menjador a la comarca, no reconeixia la necessitat dels menjadors escolars com un servei social essencial per pal·liar la malnutrició infantil. Senzillament es negava el problema.⁵ Calia buscar una solució que no significés la injecció de diners i que, al mateix temps, impliqués la participació activa de la comunitat: escola, pares, Ajuntament, AMPA i serveis socials. "Per tal que les polítiques socials esdevinguin eficaces es fa imprescindible la implicació de tècnics, polítics i ciutadans i que les propostes s'apliquin partint del respecte mutu i s'exerceixin des de rols i responsabilitats diverses per part de cadascun dels agents que intervenen" (Luengo i Moreno, 2006).

Es busca que les propostes empoderin la ciutadania i la faci partícip de la recerca d'una solució a un problema compartit. Montero (2003)⁶ defineix l'*empowerment* com el "proceso mediante el cual los miembros de una comunidad desarrollan conjuntamente capacidades y recursos para controlar su situación

⁵ L'any 2013 la Conselleria de Salut negava l'existència de casos de malnutrició infantil derivats de la situació socioeconòmica de les famílies per la crisi. <http://www.elperiodico.cat/ca/noticias/societat/boi-ruiz-nega-que-hagi-malnutricio-catalunya-descarta-mesures-2623389>.

⁶ El terme anglès *empowerment* és traduït per alguns autors com a empoderament, però l'autora llatinoamericana Maritza Montero (2003) emprà el concepte *fortalecimiento*.

de vida, actuando de manera comprometida, consciente y crítica, para lograr la transformación de su entorno según sus necesidades y aspiraciones, transformándose al mismo tiempo a sí mismos”.

Desenvolupament dels projectes

El Carmanyola a l'escola Josep Boada de Riudarenes es comença a preparar a finals de l'any 2011. Des del principi escola, serveis socials, famílies, AMPA i Ajuntament van treballar conjuntament i van apostar per donar viabilitat al projecte. En aquest cas, les famílies participaven activament en la franja horària del migdia, col·laborant amb la monitora, que era la responsable de supervisar i donar suport per al desenvolupament correcte del projecte. Una de les seves funcions també era assessorar i orientar els pares en el desenvolupament de la seva feina de suport: observar les normes d'higiene en la manipulació dels aliments, la utilització d'un llenguatge correcte amb els infants i mar-

- **Les famílies participaven activament en la franja horària del migdia, col·laborant amb la monitora, que era la responsable de supervisar i donar suport per al desenvolupament correcte del projecte.**

car els temps on fer les tasques. La seva participació va resultar decisiva i imprescindible per a l'èxit del projecte, tenia experiència en infància i gaudia del reconeixement social entre les famílies, element imprescindible per aconseguir la col·laboració dels pares i mares participants i el desenvolupament òptim de l'espai carmanyola.

El projecte es va iniciar amb 12 alumnes, 6 nens i 6 nenes d'entre 3 i 11 anys el mes de febrer de 2012. Posteriorment es va incorporar un infant més, i aquesta ocupació de 13 alumnes es va mantenir estable fins el darrer dia del curs 2011-2012. La implicació dels pares va ser òptima. La monitora va organitzar els pares en grups de dos per tal de poder compartir els vehicles per fer el desplaçament des de la urbanització i minimitzar les despeses. L'assistència dels pares va assolir el 100%, i cal destacar la implicació activa en les activitats d'esbarjo prèvies a les classes de la tarda i en la millora de la valoració per part dels pares de la tasca dels docents, ja que el contacte diari dels pares en els espais propis del centre va permetre conèixer i millorar la valoració que els pares fan de la tasca dels docents vers els seus fills i filles.

- **L'assistència dels pares va assolir el 100%, i cal destacar la implicació activa en les activitats d'esbarjo prèvies a les classes de la tarda i en la millora de la valoració per part dels pares de la tasca dels docents, ja que el contacte diari dels pares en els espais propis del centre va permetre conèixer i millorar la valoració que els pares fan de la tasca dels docents vers els seus fills i filles.**

El curs 2012-2013 es va organitzar un canvi a un espai habilitat més ampli que permetés augmentar el nombre d'infants atesos, assumint 3 candidats que es troba-

ven en llista d'espera; el servei es va traslladar a les antigues escoles de Riudarenes. L'avantatge és que també hi havia un pati, suficientment ampli i convenientment tancat perquè els nens i nenes poguessin gaudir de les estones de lleure abans de tornar a l'escola. El curs 2013-2014, amb 15 nens i nenes participants, amb el projecte plenament consolidat i havent resolt l'absentisme que va originar el projecte, va ser el darrer en el que es va portar a terme a Riudarenes. El Departament d'Ensenyament va incrementar la dotació pressupostària per a beques de menjador i també va augmentar-ne la cobertura de manera que, en una situació econòmica i social desafavorida, es podia assolir fins i tot la gratuïtat del servei. Els usuaris del servei carmanyola de Riudarenes complien àmpliament els requisits per assolir la gratuïtat en el servei de menjador, per la qual cosa suposava la duplicitat d'un servei que, ara sí, es podia desenvolupar de manera normalitzada en el servei de menjador escolar.

L'experiència de Carmanyola a l'escola Sant Jordi de Maçanet es va començar a gestar a finals de 2010 i es va iniciar el mes de maig de 2011 com una prova pilot amb 10 alumnes; tres cursos escolars després, segueix actiu. Els primers mesos del curs escolar 2011-2012, el projecte Carmanyola es va ubicar fora de l'escola i els 15 menors atesos es desplaçaven amb la seva carmanyola per dinar al Centre Cívic municipal, a escassos metres del centre educatiu. Poc després, es va aconseguir que

l'escola pogués habilitar un espai dins del mateix centre escolar per ubicar-hi el Carmanyola.

En un primer moment es feia evident una certa incomprensió de l'espai, tant per part de moltes famílies del centre escolar com del mateix Ajuntament i del Consell Comarcal. El fet que en un mateix centre escolar hi hagués nens gaudint del servei de menjador i d'altres que portaven el menjar de casa posava de manifest diferències per raó econòmica entre els alumnes, i per tant anava en contra dels conceptes d'equitat i d'igualtat d'oportunitats que recull la LEC⁷ (Llei d'Educació de Catalunya). Els alumnes estaven separats durant l'estona de dinar per evitar qualsevol contaminació alimentària, cosa que se segueix mantenint, però tampoc compartien el mateix espai de joc. Uns mesos després es va aconseguir que uns i altres compartissin el mateix espai (pati de l'escola) i es barrejessin com a nens iguals que són, i es va arribar també a una entesa i a una col·laboració entre els/les responsables del servei de menjador i del Carmanyola.

El projecte és conduït per una monitora de lleure col·laboradora de l'AMPA, que rep el suport d'una o dues mares voluntàries també integrants de l'AMPA i que porten els seus fills al Carmanyola. En l'espai de menjador-carmanyola es treballen hàbits d'higiene, de saber estar a la taula i de neteja dels estris, així com d'alimentació sana i variada, amb una proposta de menús que s'ofereix a les famílies a prin-

⁷ La Llei 12/2009, de 10 de juliol, d'educació, recull en el seu article 2.1 com a principis del sistema educatiu, "la universalitat i l'equitat com a garantia d'igualtat d'oportunitats i a integració de tots els col·lectius (...)."

cipi de curs. En l'espai de lleure del migdia, les monitores planifiquen i duen a terme activitats d'oci com poden ser sortides al parc i a la biblioteca municipal, treballar a l'hort, curs de cuina, taller de circ..., en els quals de vegades també participen nens del servei de menjador.

La participació en el projecte Carmanyola té un cost per a les famílies de 10 € al mes per a fill/a, diners que tenen una doble funció. Per una banda, cobrir les despeses fruit de la posada en marxa del projecte (compra de microones, nevera, taules i cadires) i de les despeses diàries de l'estona de dinar (tovallons, aigua, con-

diments...) i del material necessari per dur a terme les activitats. I per l'altra, donar valor al treball desinteressat de les col·laboradores i del mateix espai. Durant el cursos 2012-2013 i 2013-2014 van participar al Carmanyola 17 i 16 alumnes, respectivament, i aquest curs hi ha 16 nens i nenes de 3 a 12 anys inclosos al Carmanyola. La continuïtat del Carmanyola en un futur ve condicionada per la dotació de l'Administració en beques de menjador, que en aquest moment permeten donar resposta a les situacions de pobresa infantil amb cobertures i/o gratuïtats àmplies.

DAFO:⁸

	Aspectes favorables	Aspectes desfavorables
Factors interns	<p>FORTALESES</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Necessitat compartida de cercar una solució a un problema comú entre les famílies. ■ Treball en xarxa entre les diferents administracions i tècnics liderat i coordinat pels serveis socials. ■ Participació dels pares en la dinàmica escolar. ■ Autogestió dels pares en l'organització dels espais, torns de participació, desenvolupament de les activitats complementaries de lleure, organització de l'espai i funcionament del menjador de la carmanyola,... ■ Implicació activa i responsabilització dels pares en la participació al servei. ■ Baix o nul cost del projecte per la presència de voluntariat. 	<p>DEBILITATS</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Manca de projectes similars d'on extreure'n models extrapolables als municipis de la Selva. ■ Inexperiència de les famílies proposades per l'execució del projecte en la participació en projectes d'atenció social comunitària. ■ Manca d'un reglament que reguli el funcionament del projecte.
Factors externs	<p>OPORTUNITATS</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Lideratge per part dels serveis socials d'una proposta de treball comunitari innovadora que requereix un treball en xarxa entre les institucions i els tècnics implicats. ■ Millora de les relacions intrafamiliars pel coneixement mutu i la participació comuna en l'elaboració de propostes de solució. ■ Supervisió diària dels menús que preparen els pares als seus fills/es. ■ Visibilització dels conflictes familiars i possibilitats de treballar-los i resoldre'ls. ■ Millora de la valoració de la tasca educativa de l'escola per part de famílies amb les que generalment es fa difícil la relació. ■ L'apropament de les famílies a l'escola permet la comunicació amb les tutores dels nens, l'intercanvi de comunicació i incidències i el coneixement i respecte mutu. ■ Increment de l'autoestima dels progenitors. ■ Col·laboració entre les monitores de menjador i del Carmanyola. 	<p>AMENACES</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ La reducció del nombre de nens i nenes al servei de menjador tensiona els resultats econòmics de l'empresa prestatària del servei. ■ El projecte pot ser vist com un intrusisme en una activitat econòmica reservada a les empreses del lleure. ■ Nul·la implicació per part del Departament d'Ensenyament o del Consell Comarcal en l'experiència de la carmanyola. S'entén com quelcom aliè al servei. ■ Minimització del problema per part de les administracions educatives. ■ Lentitud en la reacció de les administracions en la resposta al problema. ■ Possibilitat de conflictes per la segregació dels nens i nenes en un menjador i en un espai de lleure alternatiu a l'ordinari per raons de salut alimentària i per no poder utilitzar el servei de monitoratge de les empreses que gestionen el menjador escolar. ■ Possibilitat d'estigmatització dels nens i nenes que utilitzen el servei de la carmanyola.

⁸ DAFO són les sigles de Debilitats, Amenaces, Fortaleses i Oportunitats. S'utilitza en diversos contextos professionals i formatius per analitzar programes, empreses, iniciatives o activitats considerant els aspectes interns i externs, i els aspectes de l'entorn (i dels seus components) que faciliten o dificulten.

Carmanyola a la resta de Catalunya

És important destacar que, pocs mesos després de la implantació del projecte Carmanyola a Riudarenes i Maçanet de la Selva, es va començar a detectar i a fer-se sentir la veu de gran part de la comunitat educativa que plantejava al Departament d'Ensenyament la necessitat de regular aquest espai. Articles de premsa⁹ i televisió es feien ressò de les dificultats de les famílies per assumir els costos del servei de menjador, i això es va traduir, a la pràctica, en la pèrdua d'un 20% d'alumnes als menjadors escolars. També recollien la voluntat i la demanda de les famílies per tal d'obrir noves vies que facilitessin que els seus fills i filles poguessin dinar en el propi centre educatiu. En aquest sentit, era primordial cercar alternatives als menjadors escolars per tal de poder garantir l'àpat dels menors al mateix centre escolar i l'assistència a les classes de la tarda.

Malgrat la negativa inicial, el juliol de 2012 el Departament d'Ensenyament publicava les *Instruccions d'ús sobre el carmanyola als centres de secundària*, amb un seguit de recomanacions, mesures sanitàries i de manipulació d'aliments que es podrien posar en funcionament el setembre següent.

L'agost del mateix any, el Departament va anunciar que no incrementaria la inversió en beques i que les famílies que no poguessin pagar el servei de menjador i portessin la carmanyola haurien de pagar la meitat del servei. Amb aquesta premissa, la implementació dels espais

Carmanyola estava condemnada al fracàs.

El curs escolar 2012-2013 arrencava amb la novetat que els alumnes de secundària podien dinar amb la carmanyola al seu centre escolar. En un primer moment semblava que aquesta opció es podria generalitzar als centres de secundària i que es podria començar a introduir a primària, però en pocs mesos ja es va observar que aquesta iniciativa era minoritària. Els motius van ser majoritàriament econòmics. Per una banda, perquè la decisió última de fer servir el Carmanyola era dels centres educatius, que havien de dotar de recursos materials (neveres, microones...) i d'infraestructura per oferir el servei. I per l'altra, les famílies havien de seguir pagant gairebé la meitat del cost del servei de menjador en concepte de despeses de manteniment i monitoratge. L'estalvi no va ser prou important per a les famílies, a excepció d'aquells centres, com els dos exemples exposats, que van funcionar amb voluntaris. El reclam de l'ús dels tàpers a les escoles va remoure consciències, va posar en evidència la notable precarietat econòmica de moltes famílies, i les seves dificultats per cobrir l'àpat del migdia dels seus fills i filles sense un sistema de beques adequat a la situació de crisi actual. I de fet, van ser les mateixes famílies i els centres educatius els que van posar el crit d'alerta per denunciar una situació que atemptava directament sobre els drets fonamentals dels infants (garantir l'àpat del migdia i l'escolarització). Arran d'això, el curs 2013-2014 el Departament d'Ensenyament va incrementar en 1.800.000

⁹ Durant els mesos d'abril a novembre 2012 es van publicar diverses notícies en premsa escrita i digital amb notícies sobre el Carmanyola a Catalunya.

euros els ajuts a menjadors, va passar de 32,2 a 34 milions d'euros.¹⁰ Aquesta major dotació pressupostària ha permès ampliar els criteris d'accés als ajuts i arribar a més famílies, donant cobertura a persones que fins ara no tenien dret a beca i facilitant l'accés al servei de manera gratuïta a aquelles famílies que no podien fer cap aportació econòmica.

Conclusions

Valorem que els objectius generals del Projecte Carmanyola s'han assolit satisfactòriament:

- Evitar l'absentisme escolar dels alumnes residents a les urbanitzacions del poble.
- Implicar els pares en l'adquisició de pautes comunes envers l'alimentació dels seus fills/es.
- Adquirir normes de convivència, respecte i empatia, així com aprendre hàbits d'higiene i de salut alimentària.
- Establir relacions correctes i adequades entre nens-pares, pares-nens, nens-

monitora, pares-monitora. (feedback)

- Reforçar la interacció pares-fills com a tasca educativa.
- Desenvolupar activitats de lleure (jocs coeducatius, cooperatius...).

- **El projecte ha superat a bastament els seus objectius inicials, ja que el Carmanyola ha permès donar una resposta comunitària a una problemàtica detectada, canalitzada i resolta amb un treball en xarxa.**

Però també hem observat que el projecte ha superat a bastament els seus objectius inicials, ja que el Carmanyola ha permès donar una resposta comunitària a una problemàtica detectada, canalitzada i resolta amb un treball en xarxa. Creiem que l'experiència ha permès també empoderar la comunitat i descobrir la possibilitat de generar canvis, de respondre a problemes comuns aprofitant les potencialitats de la mateixa comunitat.

¹⁰ Segons dades publicades a la web de la Generalitat de Catalunya en data 13 novembre de 2013. http://www.govern.cat/pres_gov/AppJava/govern/notespremsa/230830/ensenyament-estima-incrementara-74-000-conjunt-ajuts-socials-menjador-escolar.html

Bibliografia

- BARBERO, J. M. *Treball social en acció. Mètode i autogestió en la pràctica professional*. Barcelona: Editorial Impuls a l'Acció Social, 2008. ISBN 978-84-934987-4-0.
- CALERO, J. i CHOI, Á. "Impacte del sistema de beques de menjador de Catalunya sobre la igualtat d'oportunitats educatives", en *Temps d'Educació*, núm. 38 (2010). Pàg. 243-259. ISSN 2014-7627.
- ESTELLÉS, P. "Treball en xarxa i pobresa infantil" dins Monogràfic "Infàncies pobres", en *Educació Social*, núm. 46 (2010). Pàg. 66-76. ISSN 1135-805X.
- GAITÁN, L. "El paper de les polítiques socials en relació amb la pobresa infantil" dins Monogràfic "Infàncies pobres", en *Educació Social*, núm. 46 (2010). Pàg. 48-65. ISSN 1135-805X.
- LLEI 12/2009, de 10 de juliol, d'Educació de Catalunya.
- LONGÁS MAYANO, J. "Educació social i escola, nous àmbits d'intervenció?" Monogràfic "L'exercici professional de l'educador social: canvis i noves perspectives", en *Educació Social*, núm. 15 (2000). Pàg. 97-102. ISSN 1135-805X.
- LÓPEZ ZAGUIRRE, R. "L'educadora i l'educador social als serveis socials d'atenció primària". Monogràfic "L'exercici professional de l'educador social: canvis i noves perspectives", en *Educació Social*, núm. 15 (2000). Pàg. 83-91. ISSN 1135-805X.
- LUENGO, F. i MORENO, J. M. "Modelo de convivencia democrática y comunitaria", en *Padres y Maestros*, núm. 313 (2008). Pàg. 9-13. ISSN 0210-4679.
- MONTERO, M. *Teoría y práctica de la psicología comunitaria: la tensión entre comunidad y sociedad*. Buenos Aires: Paidós, 2006. ISBN 950-12-4518-7.
- MORATA, T. "Pedagogia Social Comunitària: un model d'intervenció socioeducativa integral". Monogràfic "Pedagogia Social Comunitària i exclusió social", en *Revista Educació Social*, núm. 57 (2014). Pàg. 13-32. ISSN 2339-6954.
- RENES, V. J. i LORENZO, F. "L'impacte de la crisi en les llars amb menors: pobresa i exclusió social en la infància" dins Monogràfic "Infàncies pobres", en *Educació Social*, núm. 46 (2010). Pàg. 48-65. ISSN 1135-805X.
- SÍNDIC DE GREUGES (2013): *Informe sobre la malnutrició infantil a Catalunya*. <http://www.sindic.cat/site/unitFiles/3506/Informe%20malnutricio%20infantil%20catala.pdf> [Consulta 30 de gener de 2015].
- UBIETO, J. R. "Models de treball en xarxa". Monogràfic "La xarxa com a contingut i forma de treball", en *Educació Social*, núm. 36 (2007). Pàg. 26-39. ISSN 1135-805X.
- VALLÉS HERRERO, J. *Manual del educador social. Intervención en servicios sociales*. Madrid: Ediciones Pirámide (Grupo Anaya S.A), 2009. ISBN 978-84-368-2270-0.